

Zihinsel Alanda “Ben Hissi” Neye Karşılık Gelir?

Murat ARICI*

Özet

David Hume'un “kendilik”(self) olgusunu inkârı ve “ben” dediğimiz şeyi bir “algı demeti” olarak kurgulaması felsefi çevrelerde yaygın olarak bilinmektedir. Bu makale “kendilik” ya da “benin” varlığını yadsımanın bir takım haklı gözlemsel gerekçeleri olsa bile bilinçli öznelerin mütemadiyen deneyimlediği bir “ben hissi” olgusuna dikkat çekmekte ve bu hissi yadsımanın imkânsızlığına vurgu yapmaktadır. Bu minvalde “ben hissi” ile ilgili şu olası savların savunulabilirliğini araştırmaktadır: (1) “Ben hissi” bir yanılsamadır, ne zihnin içinde ne de zihnin dışında hiçbir şeye işaret etmemektedir. (2) “Ben hissi” bir yanılsama değildir, fakat tözel bir varlığa da işaret etmemektedir. (3) “Ben hissi” zihinsel alanda tözel bir varlığa işaret etmektedir ve bu tözel varlık materyal/fiziksel bir ontolojiye sahiptir. (4) “Ben hissi” zihinsel alanda tözel bir varlığa işaret etmektedir ve bu tözel varlık materyal/fiziksel olmayan bir ontolojik statüye sahiptir. Makale, bu savlardan ilk ikisinin savunulamazlığını ve üçüncü görüşün başa çıkamayacağı problemlerle yüz yüze olduğunu temellendirmeye çalışmakta, buna karşılık dördüncü görüşün stratejik olarak en savunulabilir ve ilerlemeci görüş olduğunu iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: ben hissi, fenomenal özne, kendilik bilinci, fenomenal bilinç, bilinç, zihin, fizikalizm.

* Yrd. Doç. Dr., Konya N. E. Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü.
E-posta: pd.muratarici@gmail.com.

What Does The “Sense Of I-Ness” Correspond To In A Mental Domain?

Abstract

It is commonly known among philosophical circles that David Hume cast doubt on the existence of “self” and thought of what we call “I” as a “bundle of perceptions.” Although there are some justified introspective reasons to doubt the existence of “self” or what we call “I,” this paper draws attention to the fact of “sense of I-ness” that all sane and conscious subjects constantly experience, and stresses on the impossibility of denying the experiencing of this “sense of I-ness.” In this regard, the paper investigates the defensibility of the following theses: (1) The “sense of I-ness” is an illusion; it refers to nothing in the mind, nor outside the mind. (2) The “sense of I-ness” is not an illusion, but it does not refer to any substantial existence either. (3) The “sense of I-ness” refers to something substantial in the mental domain, and this substantial being ontologically has a material/physical character. (4) The “sense of I-ness” refers to something substantial in the mental domain, and this substantial being does not have a material/physical character ontologically. This paper attempts to show that the first two approaches cannot be defended and the third one faces problems that cannot be resolved, but conversely, the fourth one is strategically the most defensible and progressive approach.

Keywords: *sense of I-ness, phenomenal subject, self-consciousness, phenomenal consciousness, consciousness, mind, physicalism.*

I. Giriş: Hume’un “Kendiliği” (Self’i) İnkârı ve “Ben Hissi”

Algılayan-algılanan ayrımı sadece zihnin doğası hakkında fikir yürüten düşünürlerin değil, bilinçli her öznenin doğal olarak yaptığı bir ayrımdır. Diyebiliriz ki ben şu an ve siz bu satırları okurken bile pek çok şeyi algılıyoruz. Bir gün önce de sayısız şeyi algıladık ve bir gün sonra da sayısız algı deneyimimiz olacak. Gerçekte algısız geçen bir günümüz bile yok. Doğal olarak hepimiz tüm bu algıların algılayıcıları olduğumuzu düşünüyoruz. Yani ortada bir “algılayan,” yani “biz,” ve de “algı,” yani “bizim algıladığımız şey” olduğunu düşünüyoruz. Ne var ki bu konuda bir de David Hume’un yaklaşımı var. Hume’a göre fenomenal anlamda “biz” dediğimiz şey bir algı demetinden başka bir şey değil. Yani ortada algı ve algılayan değil, sadece algı demetleri var. Bu gün pek çok çağdaş düşünür bu konuda Hume’a katılmakta ve şu gözlemi onunla paylaşmaktadır: Her ne vakit zihinsel alanımızda ne olup bittiğine dikkatimizi versek, orada hâlihazırdaki algı parçalarından ve geçmiş algıların anılarından başka bir şey gözlemlemiyoruz.¹ Yani her ne vakit “kendilik” (self) ya da “ben” diye adlandırdığımız şeyi zihinsel alanda bir yerlerde yakalama çabasına girişirsek girişelim elde edeceğimiz tek şey algı parçalarından başka bir şey olmamaktadır (Hume, 1739: bk. 1, pt. 4, sec. 6). Bu gözlemden hareketle Hume’un ulaştığı sonuç aslında yeterince sarsıcıdır:

1 Burada Hume’a göre duygu ve bedensel duyumsamaların da algı nosyonu içine dâhil olduğunu unutmamak gerekir.

Bilinçli bir insanın zihinsel yaşamında, hâlihazırdaki algı parçalarından bağımsız herhangi bir *kendilik* ya da *ben* yoktur. Her bir insanoğlu, fenomenal anlamda bir algı demetinden öte bir şey değildir.

Hume'un kendilikle ilgili bu görüşleri, bünyesinde ciddi problemleri barındırıyor. David Armstrong tarafından değinilen şu üç probleme dikkat çekmek amacımız açısından burada yeterli olacaktır. (Armstrong, 1999: 32-39) Birincisi, zihin sadece zihinsel aktivitelerden -burada algılama süreçlerinden- ibaret değildir. Eğer öyle olsaydı, derin uykuda, rahimlerde vb. zihinsel aktivitenin olmadığını düşündüğümüz durumlarda *biz* de var olmazdık. Hume'un aslında bu tür durumlarda var olmadığımızı inandığını burada belirtmemiz gerekir. Fakat bu tür durumlarda gerçekten de var olmadığımızı inanmak oldukça zor ve dahası apaçık sezgilerimizle çelişik. İkincisi, eğer gerçekten *biz* algı demetinden ibaretsek, o zaman söz konusu bu algılar bağımsız bir varlığa sahip olmalılar, dahası belki de bağımsız tözler olmalılar. Fakat açıktır ki bu düşünce, algı niteliklerinin, bedensel duyuların, düşünce ve inanç gibi yönelimsel içeriklerin ve duyguların da zihin dışında var olabileceği fikrini doğurur ki bu fikre inanmak hayli güç. Üçüncüsü, söz konusu algılardan oluşmuş demetin, nasıl olup da bir *ben* olmaksızın demet olarak kalabildiğini, ne eşzamanlı ne de artzamanlı olarak temellendirmek neredeyse olanaksız.

Kendilik ya da *ben* hakkındaki Hume'cu görüş, bu problemler dışında elbette başka zorlukları da göğüslemek zorunda. Fakat bu zorlukların ötesinde Hume'cu görüşün açıklamakta başarısız kaldığı ve bu makalenin merkeze aldığı başka bir nokta daha var. Denilebilir ki Hume'cu görüşün yadsıyamayacağı gerçek, algı parçalarından ayrı bir *kendiliğin* ya da *benin* bağımsız bir şekilde gözlemlenememesine rağmen bir "ben hissinin" bilinç alanında mütemediyen deneyimlendiği gerçeğidir. Başka bir ifade ile bu gerçek, kaynağı ne olursa olsun bilinçli her özne tarafından deneyimlenen ve tümüyle o özneye has *ben hissinin* varlığının inkâr edilemeyeceği gerçeğidir. Dolayısı ile Hume'cu anlamda zihinsel alanda *beni* aramak boş bir uğraşı olarak görülebilse bile *ben hissinin* kaynağını/karşılığını aramak oldukça anlamlı bir uğraşı olarak karşımızda durmaktadır. Şimdi bu uğraşı için ilk adımımızı atmadan önce bir hususa dikkat çekelim. Bazı analitik felsefeciler (örneğin, Searle, 2004: ch. 11 ve Dainton: 2008, sec. 8.2) 'ben hissi' terimi yerine 'kendilik hissi' (sense of self) terimini benzer bir şekilde kullanmayı tercih etmektedirler. 'Kendilik hissi' (ya da 'sense of self') terimini bizim burada tercih etmeyişimizin nedeni, İngilizcede 'self' kavramının, psikoloji alanında dikkatleri yanlış yönlendirmeye sebep olabilecek yüklü bir arka plana sahip olması ve bu kavramın pek çok farklı bağlamlarda oldukça eskitilmiş olmasıdır. Ayrıca "self" kavramının "ben" kavramından daha muğlak bir içeriğe sahip olduğu da unutulmamalıdır. Bu yüzden "ben" kavramı konumuz açısından felsefi amaca daha doğrudan hizmet etmektedir.

Şu halde *ben hissi* ile ilgili olarak literatürde doğrudan veya dolaylı olarak savunulan görüşleri şu dört ana sav altında toplamamız mümkün gözükmektedir:

(1) *Ben hissi* bir yanılısamadır; ne zihnin içinde ne de zihnin dışında hiçbir şeye işaret etmemektedir.

(2) *Ben hissi* bir yanılısama değildir, fakat tözel bir varlığa da işaret etmemektedir.

(3) *Ben hissi* zihinsel alanda tözel bir varlığa işaret etmektedir ve bu tözel varlık materyal/fiziksel bir ontolojiye sahiptir.

(4) *Ben hissi* zihinsel alanda tözel bir varlığa işaret etmektedir ve bu tözel varlık materyal/fiziksel olmayan bir ontolojik statüye sahiptir.

Bu dört görüşü sırasıyla (1) “yanılısama görüşü,” (2) “ontik boşluk görüşü,” (3) “fizikalist görüş” ve (4) “fenomenalist görüş” diye adlandırmak yerinde olacaktır. Bu makalede birincil amacımız yanılısama görüşü ile ontik boşluk görüşlerinin savunulamazlığını ortaya koymak, ikincil amacımız ise fizikalist görüş ile fenomenalist görüşü karşılaştırmak ve fizikalist görüşü savunmanın dezavantajlarına dikkat çekerek stratejik olarak fenomenalist görüşü savunmanın en makul yol olduğunu ortaya koymaktır. Şimdi sırasıyla bu iki amacı yerine getirelim.

II. Yanılısama Görüşünün Savunulamazlığı

Yanılsama görüşünün neden savunulamayacağını zihnin kognitif yapısı konusunda reddedemeyeceğimiz bir takım felsefi sezgilerimizle açıklamalıyız. Bu sezgiler bize yadsıyamayacağımız iki gerekçe sunmaktadır.

1. *Algılayansız Algı, Deneyimleyensiz Deneyim Kavranılamaz*: Yukarıda algı demeti görüşüne Armstrong’un yaptığı itirazların dışında Hume’cu görüşün başka zorlukları da göğüslemek zorunda olduğunu belirtmiştik. “Kavramsal gerektirmecilik” diye adlandırabileceğimiz önemli bir problemi şöyle dile getirebiliriz. İlk önce “kendilik” ya da “ben” dediğimiz şeyin ne olduğunu sormakla işe başlayalım. *Kendiliği* nasıl anlamamız gerektiği konusunda önümüzde iki seçenek gözüküyor: Birincisi, bu nosyon bize “zihinsel özneyi;” yani algılayan, hisseden, arzulayan, düşünen gibi, zihinsel eylemleri gerçekleştiren zihinsel özneyi anlatıyor olabilir. İkincisi, bu nosyon bize ruhsal bir tözü anlatıyor olabilir. Söz konusu bu tözün özü (substratum), kişi dediğimiz varlığın çekirdeğini ve dolayısıyla belli bir anda ve farklı zamanlarda kişi özdeşliğini inşa etmeye yaramaktadır. Elbette “kendilik” deyince bu iki anlamı da kastetmek mümkün. Ne var ki Hume, özellikle ikinci anlamı merkeze alıyor. Çünkü kendisi, Berkeley’nin yarım bıraktığı bir işi, yani Locke’ın materyal töz fikrini çürütme işini tamamlamayı hedefliyordu. Nitekim Hume’a göre sadece materyal töz fikri değil, aynı zamanda ruhsal töz fikri de gerçeği yansıtmaktan tümüyle uzaktı. Materyal töz fikri bilinmeyen bir öz (substratum) içerdiği için gerçeklikten uzaktı. Ruhsal töz fikri de erişilemeyen bir öz olan *kendiliği* içerdiği için bizi gerçekliğe götürme imkânına sahip değildi.

Bu makaledeki amacımız yukarıdaki yüklü tarihi tartışmanın detaylarına girmemize izin vermiyor elbette. Bizim buradan çıkaracağımız ders “kendilik” kavramının birinci anlamıyla ilgili. Hume’un böylesi bir manzarada *kendiliğin* varlığını inkâr ediş biçimi, yani *kendiliği* ruhsal tözün özü olarak kabul edip yadsıması, ne yazık ki “kendilik” nosyonunun birinci anlamını da yadsımasına yol açmakta. Bu da az önce ileriye sürdüğümüz kavramsal gerektirmecilik itirazına temel oluşturmakta. Öne sürdüğümüz itiraz ilkece şunu dile getiriyor: Algılayan bir özne olmaksızın bilişsel bir eylem olarak bir algının varlığından söz edilemez. Yani eğer hiçbir algılayan özne yoksa ortada bir algı da olamaz. Algı, zorunlu olarak algılayan bir özneyi gerektirir. Ne var ki Hume, zihinsel alanda *kendiliğin* ya da “ben” diye adlandırdığımız şeyin varlığını inkâr ederken zihinsel bir öznenin -algılayan bir öznenin- varlığını da dolaylı olarak inkâr etmiş olmaktadır. Çünkü Hume’a göre *biz* algı demetinden başka bir şey değiliz. O halde olmayana ergi yöntemiyle (*reductio ad absurdum* ile) Hume’un düşüncesinin gerçeği yansıtmadığını söylememiz mümkün gözükmemektedir.

2. *Bildirensiz Fenomenal Bildiri Kavranılamaz*: Eğer özelde algı, genelde deneyim dediğimiz olgunun ifade ettiği eylemler öznelik gerektiren eylemlerse, yani öznesiz algı ve deneyimi semantik olarak kavramamız mümkün gözüküyorsa, her iki olgu da fenomenoloji içerdiği için açıktır ki bu durumun fenomenal alana yansması çok daha bariz bir gerçeğe işaret edecektir. Şu iki bildiriye dikkate alalım:

(1) Şu an bakış sonrası bir yeşil imge görüyorum.

(2) Düşünüyorum, o halde varım.

Her iki cümlede de öznesi olan “ben,” Türkçe cümle yapısı gereği birinci tekil şahıs eki (-m) ile ifade edilmekte. Eğer yanılısama görüşü doğru olsaydı, bu iki bildiriye “ben” öznesi aslında hiçbir şeye gönderme yapmıyor, hiçbir şeye karşılık gelmiyor olurdu. Hem semantik hem de metafizik gerekçelerle bunun doğru olmasının mümkün olmadığını düşünüyoruz. Semantik olarak yukarıdaki her iki bildirim de bir öznenin varlığını zorunlu kılmakta. Şöyle ki bildirim (1)’de “gören özne” olmaksızın söz konusu zihin içi görme eylemini anlamlandırmak mümkün gözüküyor. Yani hangi türde bir mümkün dünya tasarlanırsa tasarlanırsa gerçekleştirileni olmaksızın bakış sonrası yeşil bir imge görme eyleminin meydana gelişini tasavvur etmek imkânsız. Bunun nedeni pek tabii ki “gören” ile “zihin içi görme” arasındaki mantıksal ilişki olsa gerektir. Bildirim (2) de ise yanılısama görüşünü savunanlar daha çetin bir durum ile karşı karşıyalar. Nitekim önermenin ilk kısmındaki “düşünüyorum” ifadesinin içerdiği *ben*, önermenin ikinci kısmındaki varlık çıkarımının yegâne dayanağı. Başka bir açıdan, eğer “düşünüyorum” ifadesindeki “ben” öznesi bir yanılısama olsaydı önermenin ikinci kısmındaki meşru çıkarım ancak “o halde düşünme var” şeklinde olabilirdi. Elbette sözün kendisine ait olduğu Descartes’a bu türden bir itiraz da yapılabilir. Fakat yine de şu sorunun

cevabı havada kalmaktadır: “Düşünüyorum” ifadesindeki *ben* bir yanılısma ise, yani hiçbir varlığa işaret etmemekte ise, o halde içe bakış yöntemiyle zihinsel alanda böylesi bir düşünme ediminin gözlemine yapan nedir ya da kimdir? Kanaatimizce bu tür fenomenal bildirimlerin içerdiği “ben” öznesi ancak ve ancak fenomenal bir özneye gönderimde bulunmaktadır ki söz konusu bu özne, fenomenal eylemi gerçekleştiren öznenin de ta kendisi olmalıdır.

Ben hissini bir yanılısma olamayacağına dair ortaya koymaya çalıştığımız bu semantik gerekçe aslında bize doğal olarak metafizik bir gerekçeyi de sunmaktadır. Başka bir deyişle, şu tür bir metafizik iddiayı temellendirmek için de artık yeterli nedenimiz var: İç gözlem (introspection), içe dikkat (self-attending), öz düşünüm (self-reflection) gibi zihinsel eylemler, zihinsel ve/veya fenomenal bir özneyi ontolojik olarak zorunlu kılmaktadır. Çünkü bir önceki bölümde gösterdiğimiz üzere, duyumsayansız duyum, algılayansız algı, hissedensiz his, arzulayansız arzu, düşünensiz düşünceyi tasavvur etmekteki zorlanışımız, dış dünya ile bu kadar bağlantılı olmayan yukarıdaki zihinsel eylemlerde bir öznenin zorunluluğunu daha bariz bir biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim *ben* gibi bir özne olmaksızın neredeyse tamamen zihnin içinde gerçekleşen bir iç gözlem eylemini ya da bir öz düşünüm eylemini tasavvur etmek yukarıdakilerden daha imkânsızdır. Kanaatimizce bu tespit onaylandığında *ben hissi* konusunda yanılısma görüşünün savunulamazlığı daha bariz hale gelmektedir. Çünkü zihne sahip bir varlığın bir *ben hissini* tecrübe etmesinin nedeninin, tam da söz konusu varlığın zihinsel/fenomenal bir özneyi içermesi olduğu bu tespit sayesinde kolaylıkla görülmektedir.

Bu bölümü noktalamadan önce son olarak, fenomenal özne ile *ben hissi* arasındaki asimetric ilişkiye dikkat çekmemiz gerekiyor. Fenomenal özne, belli bir fenomenal alanda gerçekleşen fenomenal eylemlerin icra edicisidir. Bu özneye, insan, hayvan, uzaylı ya da organik olmayan bir varlık tarafından ev sahipliği yapılabilir. Yeter ki bu varlık türleri bir *deneyimin* öznesini barındırsın. Söz konusu bu özne, her türden deneyimin deneyimleyicisidir. Öte yandan biz insanların tecrübe ettiği *ben hissi* ise varlığımızın derinlerinde mütemediyen hissettiğimiz bir histir. Buna göre insani bir tecrübe olarak *ben hissi* fenomenal bir öznenin varlığını ön-gerektirmektedir. Yani ortada bir *ben hissi* varsa zorunlu olarak ortada zihinsel/fenomenal bir özne de vardır. Buna tek taraflı ön-gerektirme (pre-requirement) ilişkisi demek yerinde olacaktır. Çünkü aynı durum tersinden geçerli değildir. Bünyesinde fenomenal bir özneyi barındıran bir varlık, zorunlu olarak bir *ben hissini* tecrübe eden varlık olmak durumunda değildir. Örneğin bazı hayvanların davranışlarının bir fenomenal özneye işaret ettiğini ve bu hayvanların bedenlerinin fenomenal bir özneyi barındırdığını ama yine de söz konusu hayvanların bir *ben hissi* tecrübesine sahip olmadıklarını herhangi bir tutarsızlığa düşmeden iddia etmek mümkündür.

III. Ontik Boşluk Görüşünün Savunulamazlığı

Denilebilir ki, eğer *ben hissi* bir yanılısamadan ibaret değilse bile, bu konudaki Hume’cu tavır, ontolojik boşluk görüşü benimsenerek hâlâ savunulabilir. Bu görüşe göre *ben hissi* bir yanılısama olmayabilir ama ontolojik olarak pekâlâ tözel bir varlığa da işaret etmemektedir. Başka bir deyişle, *ben hissi* kavramsal, dilsel ya da formel bir statüden öte ontolojik bir değere sahip değildir. Bu tür bir görüş savunulabilir mi? Hayır, savunulamaz. Çünkü yukarıda temelini attığımız düşünceye göre *ben hissi* fenomenal bir özneyi ön-gerektirmektedir. Bu ön-gerektirmenin nedeni aslında gayet açık: *Ben hissi* fenomenal öznenin bilinç alanına bir yansıması olmalıdır. Başka bir ifade ile fenomenal alanda bütün yönlerini idrak edemediğimiz ama mütemadiyen deneyimlediğimiz *ben hissi* ancak fenomenal öznenin bilinç alanında ortaya çıkardığı bir yan ürün olmalıdır. Şayet bu tespitite haklıysak *ben hissinin* işaret ettiği varlığın ontolojik statüsü hakkında şunu iddia etmemiz oldukça mümkün hale gelir: Söz konusu fenomenal özne ontolojik olarak içi boş bir statüye sahip değilse, yani tözel bir varlıksa², aşikârdır ki *ben hissi* de ontolojik anlamda tözel olmayan bir varlığa -kavramsal, dilsel ya da formel bir varlığa- işaret etmeyip, tözel bir varlığa, yani fenomenal özneye işaret etmektedir.

Zihinli ve Bilinçli ama Öznesiz bir Zombi Tasavvur Edilemez: Ben hissi ile fenomenal özne arasında kurduğumuz ön-gerektirme ilişkisinin doğruluğunu bir düşünce deneyi ile test etmemiz mümkün. Bunun için zihin felsefesi literatüründe sıkça kullanılan “zombi” tasavvurunu kullanabiliriz. Zombi tasavvuru, asıl olarak materyalizme ya da fizikalizme karşı geliştirilen argümanların bir aracıdır. Buna göre, örneğin benim moleküllerime kadar aynı ve tıpkım bir klonum tasavvur edilir. Bu klon sadece fiziksel olarak aynı değil, davranışsal olarak da aynıdır. Benim gibi davranmakta, benim gibi konuşmakta, benim gibi görünürde bir şeyleri arzulamakta ve duygusal tepkiler vermekte. Hatta benim gibi felsefi tartışmalara girmektedir. Klonumun benden tek farkı bir zombi olması, yani “zihinsiz,” içeriden boş bir varlık olmasıdır. “Başım ağrıyor” ya da “çok sevinçliyim” gibi cümleler kurmakta ama bir zihni olmadığı için, ya da zihni boş olduğu için aslında ne ağrı ne de sevinç hissetmemektedir. Eğer bu tür bir *zombi-ben* tasavvur edilebiliyorsa anti-materyalist ya da anti-fizikalistlerin iddia ettiği üzere materyalist tez yanlış olmalıdır. Çünkü materyalist tez doğru olsaydı, yani zihin ve onun tüm içeriği de ontolojik olarak maddi/fiziksel bir şey olsaydı, bu tür bir tasavvuru yapamıyor olmalıydık, ya da bu tür bir tasavvur, mantıksal çelişki doğuruyor olmalıydı. Fakat bu tür bir tasavvuru yapabiliyorsak ve mantıksal bir çelişki ile karşılaşmıyorsak, demek ki materyalist tez gerçekliği yansıtmamaktadır.³

2 Fenomenal öznenin tözel bir ontolojik statüye sahip olduğu iddiasını başka bir çalışmamızda detaylarıyla işledik. Bkz. Arıcı, 2014.

3 Zombi argümanının nasıl işlediğini daha detaylı görebilmek için zihin felsefesinde ana materyalist teorilerden olan özdeşlik teorisi ve bu teorinin kullandığı özdeşlik ilişkisinin yeterince kavranılmış olması gerekmektedir.

Bizim burada kullanacağımız düşünce deneyindeki zombi tasavvuru ise biraz farklı olmak zorunda. Bu farkı gösterebilmek için biz buna “öznesiz-zombi” tasavvuru diyelim. Buna göre yine benimle hem fiziksel hem de davranışsal olarak aynı ve tıpkım bir klon tasavvur edelim. Literatürdeki klasik zombi’den farklı olarak bu klon, aynı zamanda zihinli bir varlık -benimle zihinsel içerik olarak da aynı olan bir varlık- olsun. Yani onun ve benim, algı içeriklerimiz, duyumsamalarımız, duygularımız, arzularımız, düşünce ve inançlarımız da aynı olsun. Örneğin “başım ağrıyor,” ya da “çok sevinçliyim” cümleleri kurarken ona ait zihinsel alanda da bende olduğu gibi ağrı hissi ve sevinç duygusu meydana geliyor olsun. Fakat yine varsayalım ki bu öznesiz-zombinin benden tek farkı, benim hissettiğim *ben hissi* bende gerçek bir özneye işaret edip bu öznenin bir ürünü iken, klonum olan zihinli ve bilinçli ama öznesiz zombinin hissettiği *ben hissi* hiçbir özneye işaret etmiyor olsun -hiçbir öznenin ürünü olmasın. Benim ağzımdan çıkan “başım ağrıyor,” ya da “çok sevinçliyim” cümlelerinin içerdiği “ben” öznesi tümüyle anlamlı ve büyük olasılıkla gerçek bir varlığa gönderimde bulunurken, klonum öznesiz-zombinin ağzından çıkan aynı cümlelerin içerdiği “ben” öznesi tümüyle anlamsız ve hiçbir gerçek varlığa gönderimde bulunmuyor olsun.

İddiamız şu ki, böyle bir *öznesiz* fakat *ben hissi*ne sahip zombiyi tasavvur etmek, herhangi bir mantıksal çelişkiye düşmeden mümkün değildir. Bu tıpkı gölgeye neden olan bir obje olmaksızın bir gölge tasavvur etmeye benzer ki, tasavvuru imkânsızdır. Peki neden? Çünkü bu tasavvur çabasında en temel sezgilerimiz çığnemektedir. Ortada fenomenal bir karakteri olan *ben hissi* varsa zorunlu olarak bu hisse dayanıklılık eden fenomenal bir karşılık da olmalıdır. Ve fenomenal alanda bu tür bir hisse karşılık gelmeye en yakın aday fenomenal öznenin başkası değildir.

Şu halde *ben hissinin* varlığı fenomenal bir öznenin varlığını zorunlu olarak ön-gerektiriyorsa ve fenomenal özne de tözel bir varlık olmak zorunda ise açıktır ki *ben hissi* ontolojik olarak boş bir varlığa işaret ediyor olamaz. *Ben hissinin* varlığını inkâr edemeyen ama onun ancak ontik değeri boş olan bir varlığa gönderimde bulunduğunu iddia etmek isteyen Hume’cu tavır, en azından *ben hissinin* kaynağını açıklamakla mükelleftir. Ve bu mükellefiyet öyle görünüyor ki tözel bir yapıya sahip fenomenal özneye atıfta bulunmaksızın yerine getirilemez.

IV. Fizikalist Görüşün Dezavantajlı Durumu

Ben hissinin kaynağı konusundaki üçüncü görüşü yukarıda “fizikalist görüş” olarak adlandırmıştık. Bu görüşe göre *ben hissi* tözel bir varlığa -tözel bir özneye-gönderimde bulunmakta ve bu tözel varlık maddi/fiziksel bir varlıktır.⁴ Burada

4 Burada fizikalist görüş ile özdeşlik teorisini merkeze alıyoruz. Fizikalist görüşün tek bir kategoriye yani özdeşlik teorisine indirgenemeyeceğinin de farkındayız. Fakat diğer ana fizikalist teorilerin, yani realization ve supervenience teorilerinin esasında konu dışı

bu görüşe yönelik iki problemi dile getirmekle yetineeğiz. Birinci problemi "fenomenal bildirim problemi," ikinci problemi ise "ispatlanabilirlik problemi" olarak etiketleyebiliriz.

Birinci problemle ilgili olarak bir önceki bölümde geçen iki fenomenal bildirim yeniden ele alalım. Sorumuz şu: Bu iki bildirimde, yani "Bakış sonrası yeşil bir imge görüyorum" ve "Düşünüyorum o halde varım" cümlelerinde, "ben" öznesi ne tür bir varlığa gönderimde bulunmakta? Bir materyalist için ana alternatifler şunlar olabilir: beden, beyin, beynin belli bir parçası veya beynin belli bir fonksiyonu. Ne var ki bu alternatiflerden hiçbiri "ben" öznesinin gönderimde bulunduğu varlık olamaz. Neden? Çünkü her iki bildirim de fenomenal bir bildirimdir ve dış dünya ya da fiziksel dünya hakkında hiçbir şey söylememektedir. Dolayısı ile yukarıdaki fiziksel varlık alternatifleri fenomenal bir eylemin icra edicisi olamazlar. Tamamen fenomenal bir alanda gerçekleşen düşünme eylemi ile bakış sonrası yeşil bir imge görme eylemi, yine fenomenal alana ait bir özne gerektirir.⁵ Peki, bu cümlelerdeki "ben" öznesi acaba davranışlardan müteşekkil psikolojik bir varlığa işaret ediyor olabilir mi? Hayır. Çünkü her iki bildirimde içeriği de zihinsel/fenomenal bir eylemi -yani düşünmeyi ve zihnin içinde gerçekleşen bakış sonrası bir imge görmeyi- içermekte ama davranışsal bir eylemi ifade etmemekte. Öyleyse bu iki bildirimdeki "ben" öznesi, ne salt materyal, ne de salt davranışlardan oluşmuş bir psikolojik özneye işaret etmemektedir. Şu halde açıktır ki bir kez bu tür fenomenal bildirimlerin fenomenal bir öznesi olması gerektiği kabul edildiğinde ve bu fenomenal öznenin fiziksel ya da davranışsal bir özne olamayacağı anlaşıldığında, fizikalist görüşün savunulabilirliği büyük ölçüde darbe almış olmaktadır.

Fizikalist görüşle ilgili ikinci problemi "ispatlanabilirlik problemi" olarak adlandırabiliriz demiştik. Doğrusu, fizikalizm bağlamında tümüyle bu problemi merkeze alan başka bir çalışmamız tamamlanmak üzere (ayrıca problemin özeti için bakınız: Arıcı, 2011: Ch. 3). Bu yüzden burada biz, bu probleme sadece ana hatlarıyla işaret edeceğiz. O halde, şu üç reddedilemez olguya doğrudan dikkat çekelim:

-
- kaldığını belirtmeliyiz. Çünkü her iki teori de temelde ontolojik olarak *tek* bir fiziksel varlık iddiasında değildirlir. Aksine, gerek zihin içeriklerinin gerek fenomenal içeriklerin, zihinsel ve fenomenal varlık olarak varlığını kabul etmekte. Sadece bu varlık türlerinin ontolojik olarak fiziksel varlık türüne bağımlı olduğunu iddia etmekte. Öte yandan özdeşlik teorisinde durum bunun tam aksinedir. Ortada *iki* değil *tek* bir varlık türü vardır ve o da fiziksel bir varlıktır. O halde ben hissini kaynağı konusunda doğal olarak özdeşlik teorisinin iddiası ana muhatap haline gelmektedir.
- 5 Burada "salt fenomenal bir eylem, salt fiziksel bir varlık tarafından gerçekleştirilemez" ilkesinin detaylı açıklamaya ihtiyaç duyduğunuz farkındayız ve bu noktanın, makalenin ana fikri için merkezi bir öneme sahip olduğunun da bilincindeyiz. Fakat bu makalenin sınırları açısından biz bu noktayı başlı başına başka bir çalışmanın konusu yapmayı tercih etmekte yetineeğiz.

(NF) *Nomolojik-Fiziksel Sınırlama*: Nomolojik olarak, bir zihinde meydana gelen belli bir fenomenal durumu üçüncü şahıs perspektifinden gözlemlemek imkânsızdır.

(MF) *Mantıksal-Fenomenal Sınırlama*: Mantıksal olarak, bir zihinde meydana gelen belli bir fenomenal durumun birden fazla fenomenal özne tarafından deneyimlenmesi imkânsızdır.

(İS) *Gönderimde Bulunan Terimler İçin İspatlanabilirlik Sınırlaması*: Gönderimde bulunan iki terimin gönderimde buldukları nesnenin bir ve aynı olduğunu doğrulamanın potansiyel bir yolu olmadıkça bu iki terimin tek bir nesneye gönderimde bulunduğu ispatlanabilir değildir. (Arıcı, 2011: Ch. 3)

Bu üç olgudan çıkarılacak bariz sonuç yeterince aşikârdır: Zihin ve içeriğinin tamamıyla maddi/fiziksel bir varlık olduğunu, maddi/fiziksel olanın ötesinde bir özellik taşımadığını iddia eden fizikalist görüş, ilkece ispatlanabilirlik problemiyle yüz yüzedir. *Ben hissi* konusunda bizim bu problemden çıkaracağımız ders şudur: Fizikalist görüş, ana iddiası gereği *ben hissini* ya da bu hisse kaynaklık eden fenomenal öznenin de gerçekte maddi/fiziksel, ya da salt işlevsel (functional) bir varlık olduğunu iddia etmek durumundadır. Fakat nasıl ki sıradan bir zihin içeriğinin söz konusu ispatlanabilirlik problemi gereği maddi/fiziksel/işlevsel olana özdeş olduğu ilkece gösterilemezse, aynı şekilde *ben hissini* de maddi/fiziksel/işlevsel olana özdeş olduğu ilkece gösterilemeyecektir. Bu da demektir ki daha çetrefilli bir yapıya sahip *ben hissi* ve bu hisse kaynaklık eden fenomenal öznenin fiziksel bir töz olduğunu iddia etmek fizikalist görüş için haddinden fazla meşakkatli bir uğraş haline gelmektedir.

V. Fenomenolojist Görüşün İlerlemeciliği

Şimdiye kadar yanlısama görüşü ile ontik boşluk görüşünün doğru olamayacağını ve fizikalist görüşün aşamayacağı sorunlarla yüz yüze olduğunu göstermeye çalıştık. Buna karşılık, makalenin en başında işaret ettiğimiz üzere fenomenalist görüşün, yani *ben hissini* zihinsel alanda tözel bir varlığa işaret ettiğini ve bu tözel varlığın materyal/fiziksel olmadığını ya da fiziksel bir dille açıklanamayacağını iddia eden görüşün, *ben hissi* konusunda en ilerlemeci görüş olduğunu ileri sürdük. Bu görüşün neden ilerlemeci bir görüş olduğunu iki nedenle açıklayabiliriz. Birincisi, fenomenalist görüş, fenomenal deneyim anlamında *ben hissini* fenomenal gerçekliğine saygı duymakta ve inkâr edilemez canlılığına sahip çıkmakta. Tözel varlık kabulüne yanaşmayan yanlısama görüşü ve ontik boşluk görüşüne karşı bu durumun fenomenalist görüş için bir avantaj oluşturduğunu söylemeliyiz. Öte yandan sezgisel olan, *ben hissine* karşılık gelen “gerçek” bir varlığın zihinsel alanda var olduğuna inanmaktır. Elbette felsefi düşüncenin sezgiye dayalı üretimi, ya da gündelik sezgilerle desteklenmesinin bazı metodik sorunları

barındırdığı sıklıkla iddia edilmektedir. Hatta bu bağlamda söz konusu sezgilerin kökeninin “halk psikolojisine” (folk psychology) dayandığı ve bu yüzden de bilimsel düşünce ile -modern bilimin tarihi gelişmesinde de görüleceği üzere- çoğu kez taban tabana zıt olduğu ileri sürülmektedir.⁶ Ama yine de deneyimlediğimiz *ben hissini* “ben” diye adlandırdığımız gerçek bir varlığa işaret etmesinin sezgiselliği ile örneğin “ısı” ya da “sıcaklık” dediğimiz şeyin ısınmış maddeye “ek” bir varlık olduğuna inancın sezgiselliği arasında devasa bir farkın olduğu da şüphe götürmez. Her şey bir kenara, ikincinin aksine birinci durumda dış dünyayı algılamaya yarayan duyu organları değil, iç gözlem gibi yanılabilirliğine haklı olarak daha az inanmak istediğimiz bir bilgi kaynağını kullanılmaktadır. Sonuçta diyebiliriz ki, fenomenalist görüş bu yönüyle, yani *ben hissini* gerçekliğine ve canlılığına karşı takındığı olumlu ontik tavırla, bilinç alanında merkezi bir anlama sahip *ben hissini* kaynağını ve ontolojik statüsünü yine bilinç alanında araştırmaya sevk etmektedir.

Fenomenalist görüşün ilerlemeci bir görüş olduğunu gösteren ikinci ve başka bir neden, *ben hissini* fenomenal alandaki karşılığı ile ilgili. Denilebilir ki fenomenalist görüş materyalist/fizikalist görüşün aksine *ben hissini* fenomenal alanda yine “fenomenal bir karşılığı” olduğunu varsayarak kayda değer bir avantaj elde etmektedir. Nitekim pek çok felsefeci doğası ne olursa olsun fenomenal deneyimin fiziksel veya salt işlevsel (functional) bir varlık olmanın *ötesinde bir içeriğe* sahip olması gerektiğinde ısrar etmektedirler (McGinn, 1991; Searle, 1992; Strawson, 1994; Chalmers, 1996; Dainton, 2008). Açıktır ki, fenomenal deneyimin fenomenal doğasına hak ettiği ontolojik statüyü tanımaksızın *ben hissini* fenomenal doğasını hakkıyla kavramak mümkün değildir. Öyleyse fizikalist görüşün fenomenal deneyim anlamında durağan olduğunu söylemek zorundayız. Çünkü enerjisini fenomenal olanın öğelerinin fiziksel karşılığını aramaya harcamaktadır. Burada “karşılık” kelimesi iki tür varlık varsayımı şeklinde yanlış yorumlanmamalıdır. Fizikalist görüş, fenomenal alanın algı, duyumsama, duygu, arzu vb. diğer öğelerinde olduğu gibi *ben hissini* de (ya da kaynağının da) özünde materyalist/fiziksel bir yapıya sahip olduğunu iddia etmekte, yani ortada iki değil tek bir tür varlık olduğunu savlamakta, böylelikle de aslında tek tür araştırma alanının olduğunu ön görmektedir. Buna karşılık fenomenalist görüş, *ben hissini* doğasını keşfetmeye yönelik olarak araştırma alanını fiziksel alanla sınırlamamakta, tam aksine birincil araştırma alanının fenomenal alan olduğu ima ve vurgusunu yapmaktadır. Açıktır ki bu durum, fenomenalist görüşü, *ben hissini* doğası konusunda daha ilerlemeci yapmaktadır. Çünkü zihinsel alanda *bilincil/fenomenal bilincil/kendilik bilincini* ve dolayısı ile *ben hissini* kendi içinde kavrayışımız bile henüz o kadar yolun başıdır ki bu bilinç türlerini fizikalist görüşün öngördüğü şekilde fiziksel olana indirgeme girişimi, söz konusu bilinç türlerinin ve *ben hissini* fenomenal alanda gerçek doğasını anlamının önüne engeller koymaktadır.

6 “Halk psikolojisi” deyimini en etkili şekilde kullanan yazarlardan bir tanesi zihnin ve bilincin doğasına tümüyle elemeci materyalist bir tavırla yaklaşan Paul Churchland’dır. Bkz. Churchland, 2012[1998].

Fenomenolojist görüş ise maddi olmayan tözel bir varlık varsayımı ile bu çıkmaz sokaktan kurtulmakta ve *kendiliğin/benin* ve dolayısı ile *ben hissini* fenomenal alanda tüm yönleriyle keşfinin yolunu açmaktadır.

Özetlemek gerekirse, makalenin başında *ben hissini* doğasına dair ortaya koyduğumuz dört yaklaşımdan ilk ikisinin, yani yanılısma görüşü ve ontik boşluk görüşünün, *ben hissini* inkâr edemeyeceğimiz gerçekliği ile örtüşmediğini ve bu yüzden yanlış olması gerektiğini savunduk. Üçüncü yaklaşımın, yani fizikalist görüşün ise fenomenal bildirim ve ispatlanabilirlik problemleri ile başının dertte olduğunu, bu yüzden başa çıkamayacağı dezavantajlarla yüz yüze olduğunu iddia ettik. Dördüncü yaklaşımın, yani fenomenalist görüşün ise hemen yukarıda açıkladığımız iki nedenden dolayı stratejik bir avantaja sahip olduğunu ve bu yüzden en savunulabilir ve ilerlemeci görüş olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Fenomenal deneyimin, dolayısı ile *ben hissini* gerçekliğine ve canlılığına duyulan saygıyı birinci neden olarak ifade edebiliriz. İkinci nedeni ise *ben hissini* zihinsel alanda yine fenomenal bir karşılığı olması gerektiği varsayımı ile açıklamak mümkündür.

Kaynakça

- Armstrong, D. M. (1999). *The Mind-Body Problem: An Opinionated Introduction*, Boulder and Oxford: Westview Press.
- ARICI, M. (2011). *Physicalism and the Phenomenal-Physical Gap: Can a Posteriori Necessary Physicalism Adequately Respond to the Problem of Phenomenal Subjecthood?* Yayınlanmamış doktora tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Ankara.
- ARICI M. (2014). “Materyalizm, Fenomenal Özne ve Ontolojik Statüsü” (Materialism, Phenomenal Subjects and Their Ontological Status). *BeytulHikme: An International Journal of Philosophy*, 4 (2): 1-13.
- [http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1771189825_01_Arici_\(01-13\).pdf](http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1771189825_01_Arici_(01-13).pdf)
- Chalmers, D. J. (1996). *The Conscious Mind*, New York: Oxford University Press.
- Churchland, P. 2012[1998]. *Madde ve Bilinç: Zihin Felsefesine Güncel Bir Bakış (Matter and Consciousness: A Contemporary Introduction to the Philosophy of Mind)*, çev. Berkay Ersöz. İstanbul: Alfa Yayınları
- Dainton, B. (2008). *The Phenomenal Self*, New York: Oxford University Press.
- Hume, D. (1969[1739]). *A treatise of Human Nature*, Yeniden Basım, ed. Ernest C. Mossner, London: Penguin Books.
- McGinn, C. (1991). *The Problem of Consciousness: Essays towards a Resolution*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Searle, J. R. (1992). *The Rediscovery of the Mind*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Searle, J. R. (2004). *Mind: A Brief Introduction*, New York and Oxford: Oxford University Press.
- Strawson, G. (1994). *Mental Reality*, Cambridge, MA: The MIT Press.